

Boskap och odling

MATS WIK

För att trygga sin försörjning har solleröbor bedrivit odling och boskapsskötsel i långt mer än tusen år. Till att börja med i mycket blygsam omfattning, inte enbart beroende på ett lågt befolkningstal.

När Sollerön blev egen församling 1775 hade befolkningen ökat till omkring 1300 personer. Inom ytterligare ett århundrade skedde en relativt snabb befolkningsökning.

Det var, vid den här tiden, förknippat med stora ansträngningar att försörja sig och bärga vinterfodret till boskapen. Sommarhalvåret var relativt sett mycket enklare. Bruket av fåbodar hade utvecklats under många hundra år för att nå sin största omfattning under andra halvan av 1800-talet. Under en tid fanns fåbodar både på ön och på fastlandet. Bodarnas by upphörde att vara fåbod i början av 1700-talet och fick då fast befolkning. För Bråmåbo skedde detta mot slutet av 1700-talet. Två gårdar i Utanmyra by hade också sina hemfåbodar på ön. Stur Lafvas gården (Utanmyra litt. A vid Storskiftet) hade fåbodgård vid Sundsudden på nordvästra delen av ön. En annan Lafvas-familj

hade fåbodgård på Holarna, *Lafvaskitt* mitt emot/österut från Ramön. På 1950-talet brukade scouterna ha sommarläger på tunet där *Lafvasgard* låg. I anslutning till alla fåbodas fanns som regel rikligt med beten.

Att flytta, *buför* till fastlandsfåbodarna var under lång tid ett vågspel. Så kallade *sturbåtar* har man sannolikt bara haft under några hundratal år. Före bruket av båtar användes flottor för att frakta djuren över till fastlandet. Färden utgick då från *Flåtånes*, som ligger några hundratal meter från campingen och man landsteg i bästa fall strax söderut i riktning från Färdholmen. Denna sträckning har skydd av ett antal holmar men man kunde ändå överraskas av farliga vindar. Stark nordlig vind kunde bli ödesdiger. Att hamna söderut på Storsiljan kunde få katastrofala följder. I och med tillkomsten av storbåtarna kunde man underlätta och trygga överfarterna. Dessa båtar var mycket robusta och förhållandevis sjösäkra och kunde rymma två hästar, alternativt tre till fyra kor och ett flertal får eller getter. De hade fyra roddare, vid hård vind upp till åtta, samt styrman. En *sturbåt*, den sist byggda, finns bevarad och kan ses i ett båthus vid Gesundalandet.

Sturbåt. Foto ur Erik Petterssons fotosamling

Den är byggd 1884 av Bråmås Jöns Jönsson i Häradsarvet (f. 1812) och hans son. Familjen utflyttade till Falun 1894. Båtlaget, ägarerna till båten, utgjordes av Bråmåfamiljen samt två Matsersgårdar i västra Utanmyra. Som mest torde ha funnits minst ett dussin storbåtar. Mot betalning kunde naturligtvis även andra, som inte var delägare i något båtlag, nyttja storbåtarna. Avgiften var, mot slutet av 1800-talet, tre öre per ko och fem öre per häst. Båtlaget var en ekonomisk förening och leddes av en av delägarna. Han förde »båtboken« och dokumenterade användandet av båten. Mindre roddbåtar kunde även i viss utsträckning användas för att frakta får och getter och mindre skrymmande utrustning. Tidpunkt för flyttning till fåbodas men även hem till ön var strängt reglerat genom Byordningen. Orsaken var naturligtvis att vallning och betesgång skulle påbörjas samtidigt av alla. Bygdelaget/socknen har utvecklat sedvänjor och skapat egna »lagar«. Familjerna vistades sommartid huvudsakligen i hemfåbodarna.

Flyttningen från hemfåbodarna till de längre västerut liggande fåbodarna skedde till fots. Till sin hjälp hade man oftast hästar med klövjesadlar och så kallade *släpor*. På så vis slapp man bära alltför tunga bördor i sina kontar. I det gamla bondesamhället hade kvinnorna huvudansvaret och bestämde över djuren. De skötte mjölkhanteringen. Man torde kunna säga att de var bäst lämpade. Vallningen i åkerfåbodarna bestämdes och utfördes av kvinnorna. Detta beslutade man om på så kallade kvinnostämmor. Inga lejda vallkullor anlätades utan denna syssla roterade inom grannalaget, dvs. de ingående familjerna. Att få en väl fungerande vallning vid stora fåbodas var komplicerat. Vid långfåbodarna hade man lejda vallkullor eller *gässlkallar*, som oftast hade någon äldre kvinna till sin hjälp. *Gässlor*, rutternas som man följde djuren, var olika varje veckodag men återkommande under de ca fem veckor man vistades i långfåbodarna. Inga familjemedlemmar stannade kvar i dessa fåbodas. Sysslor, gemensamma för fåbodlaget, beslöt man om på fåbodstämman och huvudansvaret vilade på byfjärdingsmannen. En gemensam mycket betungande uppgift såväl i fåbodarna som

Foto: okänd

hemma på ön, var att underhålla alla stängsel – gärdesgårdar. Inom socknen torde ha funnits miltals av dessa och allt dokumenterades på *rogardskavlär*. Den största långfäboden, Södra Läberg, hade på 1880-talet sex vallkullor som var och en kunde ha ansvar över femton kor, kanske fler, samt ett större antal får och getter. Livet var nog långt ifrån »en dans på rosor« för de unga kullorna. Dessutom ett stort ansvar bl.a. på grund av rovdjur.

Levnadsförhållandena i Dalarna i slutet av 1700-talet var torftiga och på vissa håll även fattigbygder. Detta konstaterades säkerligen i huvudstaden utifrån den skatteindrivning som skedde i Dalarna. I september 1792 befalldes landshövdingen, genom ett kungligt brev, att inkomma med förslag på »landthushållningens upphjälpande» i länet. Vid den här tidpunkten leddes riket, efter mordet på Gustav III, av en förmyndarregering. Ett par år senare beordrades landshövdingen, sedan nödvändiga medel ställts till förfogande, att verkställa ett antal åtgärder. Det som kom att få den absolut största betydelsen i Dalarna var genomförandet av det s.k. Storskiftet 1803-1894. Ägosplittringen var mycket besvärande. Skogen var vid den här tiden oskiftad. Man kan kanske benämna

den som en stor allmänning. Även för den övriga marken rådde oklara ägarförhållanden. För Solleröns del startade man år 1839 med att skifta åker, äng, hag- och utmark. Denna förrättning avslutades år 1844. Storskiftet på skogen blev klar 1861. Kostnaden för skifteslaget – socknen, var endast logi och hantlangning för ett flertal lantmätare.

En intressant uppgift år 1845 är djurantalet. Antalen var; hästar 236, kor 1234, får 2972 och getter 1399. Dessutom torde ha funnits ett stort antal grisar. Det stora djurantalet skapade en trygghet att få mat på bordet. Att föda detta stora djurantal krävde otroliga arbetsprestationer. Foder bärgades nästan uteslutande med hjälp av handkraft. Transporter gjordes med hjälp av häst. Ängar, hag- och utmarker slogs med hjälp av lien. En stor sammanhängande allmänning var den s.k. Sjöbottnen eller Roteslogsmyren mellan Norrviken och Söderviken. Vid högvattenstånd i Siljan kunde detta område ligga under vatten. Området tillhörde de 22 »rotarna« på Sollerön. Slättern organiserades av roten genom dess ledare - huvudbonden. En rote bestod av ett antal gårdar, som hade bärkraft att underhålla en rotesoldat. Ett annat större sammanhängande område var Rannmyren. Det hade stor betydelse för foderfångst. Rannmyren dikades 1869 och blev alltefter som uppodlad. Delar av området är idag fröplantage. Andra delar är skogsmark.

Överskottsfoder bärgades i hemfäbodarna och otaliga är de hölass som fraktats hem till Sollerön över isen. Det blev ofta knäpert med vinterfoder och det var vanligt att djur svälto fram till betessläppet på våren. Avkastningen från djuren blev naturligtvis därefter. En episod från slutet av 1800-talet visar betydelsen och värdet av ett lass hö på en vintersläde. Vik Anders Jönsson (född 1876) körde med häst och släde på vårvintern till deras långfäbod Görsjöberg öster om sjön Görsjön. Första dagen körde han från Sollerön till Gruvan, strax söder om Siljansfors. Andra dagen startade han före gryningen och körning skedde i delvis ospårad terräng. Möjligtvis fanns någon basväg från vinteravverkningar

att följa. Släden lastades i Gör sjöberg och färden vändes åter till Gruvan. Tredje dagen hem till Utanmyra. Höet på släden var kanske livsavgörande, ingen möda sparades.

Man drygade även ut vinterfodret genom att repa löv. Datum för start av detta, »lövdagen«, bestämdes på Sockenstämman. Även *buförsdagar* beslutades på Sockenstämman. Förordningar om *lötesgången* reglerades. *Lötesgång* innebar, efter att ängarna slagits och åkrarna skördats, så betades återväxten på dessa marker. Tillsyn över detta hade speciella tillsynsmän – rotemästarna. Missbruk bestraffades med böter. Detta reglerades av bygdelaget genom byordningen. Sockenstämman har under århundraden haft stor betydelse för vår bygd, många spörsmål dryftades och beslutades där. Efter kommunreformen 1862 minskade dess betydelse gradvis. Kommunalstämmans förste ordförande, under 18 år, var båtbyggaren Bråmå Jöns Jönsson. Han var näst efter prästen en av de mest betrodda och respekterade personerna i vår bygd.

År 1850 bildades Kopparbergs läns Hushållningssällskap, som kom att medverka till betydande förbättringar för jordbruket i Dalarna. Underavdelningar och distrikt skapades i socknarna. Ett senare namn var hushållningsgillen och numera lokala Hushållningssällskap. Inom ramen för Hushållningssällskapet startades rådgivning och utbildning av bönderna. Till sin hjälp hade man exempelvis agronomer och husdjurskonsulenter. Genom växtförädling och avelsarbete kunde man uppnå betydande framsteg. Skepsis till dessa nymodigheter var säkert vanligt förekommande i vår bygd. Solleröns kyrkoherde Godée lär ha varit en föregångsman. Han introducerade timotej i växtföljden, med lyckat resultat. Under lång tid var redskapen som användes mycket primitiva. Hästplogarna blev allt bättre under 1800-talet och mot slutet av detta århundrade kom de första enkla harvarna.

Före 1850 hade man en tämligen ensidig växtodling. Odling av gräs förekom inte. Rovor och kålrötter odlades. Potatisodling kom så småningom att få stor betydelse. Helträda var vanlig och på den påfördes all gödsel före sådd. På den, med gärdesgårdar inhägnade

trädan, bekämpade man ogräset med hjälp av grisar samt kanske även får. För att kunna hålla grisarna inhägnade försågs dessa med kragar av trä, *kvåttkrambäl* på sollerömål. De två första åren odlades blandsäd bestående av sexradskorn och havre samt något råg. Tredje året kompletterades blandsäden med grårter. Året därpå följde ny träda. Råg fanns relativt god tillgång av genom svedjebruket på fastlandet. Svedjerovor odlades till hushållet. Sista gången man svedjade på Solleröskogen lär ha varit 1877. Ofta samarbetade flera familjer om en svedja, som kunde nyttjas under några få år. Utsagor finns om svedjor med goda skördar.

Man odlade säd i hemfäbodan men även i längre bort liggande fäbodan. Sälen och Lindans fäbodan utgör exempel på detta. Dokument visar att på 1600-talet fanns kvarnar i ån mellan dessa två fäbodan. De allra flesta skvaltkvarnarna – ett dussintal – inom socknen låg i Mångån mellan Mångberg och Siljan. En dubbel-skvaltkvarn, Viks- och Skraddarkvarn, finns lyckligtvis bevarad och är i brukbart skick. Antalet andelar i en kvarn var 144, vilket motsvarar antalet timmar på en sexdagars vecka. Söndagen var vilodag. Turordning att mala bestämdes gemensamt. Varje andelsägare var sin egen mjölnare. Kvarnlaget var en ekonomisk förening som leddes av kvarnfogden.

Svaltkvarn. Foto: Torbjörn Nääs

Tröskning av säden gjordes under lång tid med så kallade slagor. Detta var ofta ett kvinnogöra. När hästvandringsarna kom vet jag inte. Vattentröskan i Mångberg byggdes 1858. Mobila tröskverk, drivna med ångmaskiner kom runt 1900. Elektriciteten kom till Sollerön 1916, mitt under första världskriget. Alla byar inom Sollerö socken hade egna tröskor. De flesta var andelsägda. I byarna Utanmyra, Häradsarvet, Bråmåbo, Gruddbo, Gesunda och Ryssa hade man trösklador där man kunde hålla till med tröskningen. Ibland flyttades tröskarna till olika gårdar. Man hade även andelsägda självbindare magasinerade i tröskladorna. Det fanns enstaka tröskverk och självbindare som ägdes av enskilda personer. De första traktorerna kom före andra världskriget.

Sollerön var länge en småbrukarbygd och ägosplittringen hade återigen blivit mycket besvärande. Laga skiftet, som påbörjades på 1940-talet och avslutades 1979 skapade förutsättning för en betydande rationalisering av jordbruket. Under några årtionden rådde en viss optimism, för att snart uppvisa en negativ trend.

Foto: Håll Gustav Nilsson

Åtskilliga hektar odlad mark är nu under igenväxning. Jag har tyvärr svårt att se något som radikalt skulle kunna bryta den trenden. Livsföringen har under århundraden inneburit samverkan, sammanhållning, samarbete, många andra ord ger exempel på detta. Under lång tid har detta kommit till uttryck i att man bildat »lag«; byalag, båtlag, notlag, kvarnlag, såglag m.fl. Influenser om att se mer och mer till sitt eget bästa i stället för lagets och bygdens bästa, har börjat göra sig gällande. Detta har bl.a. börjat påverka Solleröns landskapsbild i oönskad riktning. Ett ord som förnöjsamhet har fått en undanskymd tillvaro.

Jag väljer att avsluta med ett talesätt: ”Man saknar inte kon förrän båset är tomt.”

Mats Wik